

Historiografia sobre l'església de Santa Maria de Cervera

M. Teresa Salat i Noguera

El temple de Santa Maria, per la seva monumentalitat, ha estat tema d'estudi de molts erudits relacionats amb Cervera que, en un moment o altre, han escrit sobre la història o els monuments de la capital de la Segarra. Duran i Sanpere nomena entre els primers cronistes a Mn. Baltasar Sança (s. XVI), que en el *Llibre Major de misses* anotava observacions tretes d'antics documents, actualment desapareguts. El mateix autor valora els estudis fets, durant el segle XVII, per Pere Giscafré i els de Josep Corts al segle XVIII, així com els del marquès de Campmany i el Pare Ferrussola, a principi de l'altra centúria.

D'entre tots els estudiosos que van investigar sobre el patrimoni artístic i històric de Cervera en general, i del temple en particular, fins a meitat del segle XX, alguns d'ells no van arribar a publicar mai els seus manuscrits, bé perquè no tenien cap intenció de fer-ho, bé perquè no van tenir-ne cap opció; d'altres ho van fer i dos d'ells van anar donant a conèixer allò que havien esbrinat sobre la ciutat, publicant-ho en diversos fascicles. En la primera meitat del segle XX, la investigació duta a terme per Agustí Duran i Sanpere destaca tant per la seva anàlisi científica, com per la gran capacitat que tenia d'arribar al públic no especialitzat d'una manera amena i a la vegada erudita.

Des de l'últim terç del segle XX, les revistes cerverines *Miscel·lània Cerverina*, iniciada el 1883 pel Centre Comarcal de Cultura de Cervera i continuada des del 1988 pel Centre Municipal de Cultura de Cervera, i *Palestra Universitària*, editada per la UNED des de 1986, mostren en una sèrie d'articles alguns dels estudis realitzats per les noves generacions d'historiadors.

1. Obres enciclopèdiques

Encara que no amb la mateixa profunditat d'una acurada investigació històrica, s'han de mencionar també els treballs continguts en obres de caràcter enciclopèdic. D'entre les més antigues, el *Viaje literario a las iglesias de España* de Jaime Villanueva¹ (València, 1821), que l'autor escriu a mode de correspondència amb el seu germà, i on al tom IX relata la seva anada a Solsona, Àger i l'Urgell, els anys 1806 i 1807, i en la carta 69, pàg. 11, comença la descripció de Santa Maria, i a pesar de ser una obra de caràcter general, busca el màxim d'informació donant moltes referències documentals. Villanueva accepta com a possible la donació de l'església per part de Guillem Raimon de Cervera i la seva esposa Arsendis al monestir de Ripoll, el 1081, perquè setze anys més tard es troba amb el nom de Sant Martí a la butlla del Papa Urbà II, en la qual confirma totes les possessions del monestir i relata diferents documents de diversos anys; però també fa notar que una certa tradició pressuposa que hi havia d'haver una comunitat benedictina que ell nega que hagi existit mai, perquè no ho ha trobat en cap escrit de l'època. Nomena el marquès de Campmany que donava com a possible raó del canvi de denominació del temple que aquest hagués absorbit, al segle XII, una antiga ermita dedicada a la Madona del Coll de les Savines. Transcriu les inscripcions que troba en quatre de les campanes del campanar, menciona el constructor Pere Perull, esmenta la documentació relativa a la consagració de l'altar major de l'any 1358, cita el seu retaule renaixentista, parla de l'existència d'un missal del segle XIV, del qual dóna algunes transcripcions a l'apèndix documental, així com també copia el text del *Llibre de consells de preveres*, on s'explica el fet del Santíssim Misteri, o dóna dades sobre l'existència del reliquiari que contenia el dit de sant Nicolau, etc.

El *Diccionario Geográfico* de Pascual Madoz (1845-1850) fa una breu referència al temple, així com el *Diccionario geográfico-estadístico de España y sus posesiones de Ultramar*, editat a Madrid el 1847, o *Some account of gothic architecture in Spain* (Londres, 1865) de George Edmund Street, i també el més local *Album Historich Pintoresch y Monumental de Lleyda y sa província*², dirigit per José Pleyán de Porta i Frederich Renyé y Viladot, i editat a Lleida el 1880, on hi ha un capítol especial dedicat a aquesta església escrit

¹ A la mateixa portada es defineix com a *presbítero, individuo de la Real Academia de la Historia*.

² Curiosament, aquest llibre està escrit a dos columnes, una en castellà i l'altra en català.

pel sacerdot Crispí Borràs. La *Geografia General de Catalunya* de Francesc Carreras Candi (Barcelona 1880)³ selecciona alguns documents i dona l'església per acabada l'any 1487; altres abracen més els detalls artístics que els documentals, com, ja al segle XX, *L'architecture gothique religieuse en Catalongne* (París 1935) de Lavedan que compara el seu espai interior amb la Santa Maria del Mar, de Barcelona. A l'*Ars hispaniae*, volum VII, al capítol *La arquitectura gòtica*, escrit per Torres Balbás el 1952 (Madrid), també s'hi descriu el temple, destacant que les capelles absidials són igual a les de la catedral i a les de l'església de Santa Caterina de la ciutat de València. A *L'Art gòtic català. L'arquitectura dels segles XIII i XIV* d'Alexandre Cirici i Jordi Gomí (Barcelona 1977), o ja en plena normalització de la cultura catalana es pot mencionar el *Catàleg de monuments i conjunts històric artístics de Catalunya. Col·legiata de Santa Maria, segles XIV-XV, façana segle XIX gòtic* de Cirici, Dalmasas i Pitarch, de 1990, o la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya* (1994), que dedica el tom 10 a la Segarra, on es descriuen molt breument els seus valors patrimonials, o *L'art de Catalunya. Ars Cataloniae. Els segles del gòtic* (Barna 1999) de Josep Bracons Clapés. Cavalcant entre el segle XX i el XXI, tenim en ple desenvolupament l'obra *L'art gòtic a Catalunya* -editada per Enciclopèdia Catalana-; està escrita per especialistes, amb la utilització d'abundants fonts, i es presenta com un treball divulgatiu basat en criteris científics. En el segon volum dedicat a l'arquitectura, Pere Beseran analitza els elements compositius del temple, recolzant-se en una extensa bibliografia i un treball d'observació directe que el fa molt interessant; ens diu, però, que no queda res de la primitiva portalada d'accés pel costat nord, i en realitat es conserva tot l'arc apuntat amb el corresponent baquetó decoratiu damunt de l'actual estructura del segle XVIII.

Lògicament també es menciona aquest temple en tots els fulletons que s'han editat amb el propòsit que serveixin de guia per als visitants de la ciutat, des de l'obra de Duran i Sanpere *Estampes i records. Cervera*, (Barcelona, 1926), fins a les últimes publicacions, però cap d'aquestes descripcions aporta alguna novetat més enllà dels coneixements que fins al moment de la conseqüent impressió es tinguessin⁴.

³ El capítol corresponent a Cervera està escrit per Ceferi Rocafort.

⁴ En la versió catalana de la guia editada el 2002 i redactada per mi mateixa, erròniament assigno a S. Llorenç el retaule de S. Andreu, i s'hi mostra un plànol confús.

2. Els primers estudis

Si examinem les anàlisis monogràfiques referides als elements que conformen el patrimoni de Santa Maria, realitzades entre el segle XIX i principi del XX, el resultat és dispar perquè mentre alguns investigadors busquen en la documentació la base de les seves afirmacions, altres, enduts més pel sentiment que per l'estudi raonat, es deixen portar per reflexions molt subjectives i molt poc científiques.

Baltasar Sança (+ 1560)

Segons Razquin Jené, va néixer el primer terç del segle XVI. Col·labora en el primer text conegut de la Passió que es representava a la Parròquia cerverina, i el 1572 contracta Pere Alegret per a la realització d'una pintura de Sant Mateu.

Probablement va tenir consciència d'historiador perquè, preveient que els fets més importants que estava vivint podrien interessar en un futur, va deixar una sèrie d'anotacions al *Llibre Verd del Racional* i al *Llibre Major de Misses*, molt valorats per Duran i Sanpere perquè sovint fan referència a documents desapareguts i que només coneixem per ell.

Pere Giscaferré (1575-1652)

L'any 1625⁵ era síndic de Cervera. El 1634 va escriure *Triunfo del Santo Misterio de la Vera Cruz de la villa de Cervera*, publicat a Barcelona. Aquest llibre, a més de relatar el fet que esmenta, descriu diverses cerimònies i proporciona notícies sobre Cervera.

Josep Corts i Huguet (1667-1747)

Va cursar filosofia a Lleida i farmàcia a Barcelona. En la guerra de Successió era partidari de Felip V, motiu pel qual va ser processat i condemnat a deu mesos de presó i al desterrament per deu anys. Amb el triomf filipista va obtenir

⁵ Les dates s'han extret de RAZQUIN GENÉ, J. M.: *Gent de la Segarra*, Barcelona 1998; i en la pàg. 153 diu textualment que *el 1425 era Síndic de Cervera*. He suposat que es referia a l'any 1625.

el títol de regidor perpetu de la ciutat i el nomenament de capità d'infanteria del *Regimiento de los Naturales de Cervera*.

Va anotar i completar el segon volum del *Llibre Verd del Racional*, a més de traduir alguns llibres de l'italià al castellà. Per exprés encàrrec del consell va redactar el *Catálogo genealógico desde Adán hasta el presente año de 1746*, amb motiu de la coronació del rei Lluís I, així com la descripció de les festes que es van organitzar a la ciutat per celebra-ho. A l'arxiu de Cervera es conserva el manuscrit *Estado antiguo y moderno de la ciudad de Cervera*, acabat el 1723, sense que mai s'edités per les contínues correccions que l'autor feia a l'original. En aquest manuscrit anota que respecte a la fundació de la ciutat «*No ha podido mi diligencia hallar indicio de ella*». Amb tot, explica que als seus orígens estava a les ribes del riu Cervera com ho testimoniaven les diferents restes arqueològiques.

Del temple de Santa Maria explica que hi havia hagut un convent de benedictins, donant com a proves d'aquesta asseveració diferents quadres exposats als seus murs, que representaven monjos benedictins, com el del baptisme de Jesús, on es veia un monjo d'aquesta comunitat, o el d'un altre de Sant Benet que estava a la capella del Santíssim, o el del Sant Sopar que havia estat a la porta principal, del qual afirmava que «*La tradición nos asegura que este antiguamente era del Refetorio en que comia la comunidad*» (de benedictins).

Quant a la descripció del temple, afirma: «*Tiene en medio el coro que confina con cuatro columnas*», o bé «*El escudo de la familia de Sabater tiene dos zapatos, uno encima del otro*» o «*la antigüedad de la iglesia es mucha y no he podido ni es fácil averiguarla*», donant com a interessant la data de 1383 que es trobava a la capella de Sant Miquel.⁶

Marià Ignasi de Sabater Meca i de Vilanova (1757-1837)

Va obtenir el títol jurisdiccional, creat el 1798, sobre la baronia de Campmany, a l'Alt Empordà. Durant la Guerra del Francès va presidir la Junta de Defensa de Cervera, i va ser governador del seu corregiment. Publicà

⁶ Al capítol X, pàg. 125, inicia la descripció de Santa Maria.

anònimament *Converses tingudes entre dos honrats pagesos catalans... sobre los sucesos més importants de la defensa de Catalunya*. També *Breu resumen de la Historia dels Santo Misterio de Cervera*, però el més interessant per als historiadors van ser unes inèdites *Noticias històriques de la fidelíssima ciudad de Cervera*, on mencionava una sèrie de documents que no han arribat a nosaltres. Malauradament, el manuscrit havia desaparegut ja en l'última dècada del segle XIX.

Fausto de Dalmases i Massot (1862-1938)

Home inquiet, Fausto de Dalmases i Massot era llicenciat en dret civil i canònic i acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Va dedicar gran part de les seves energies a endegar diverses empreses de caràcter econòmic, com l'intent de realització del ferrocarril de via estreta de Cervera a Ponts, que va fracassar. També va dirigir l'empresa de gas acetilè que il·luminà la ciutat de Cervera, instal·lant la unitat principal als baixos de casa seva; va formar part de la societat de transports de Tàrrrega i, a Barcelona, va ser president de la companyia cinematogràfica Tibidabo Films i accionista dels automòbils Nacional Pescara.

Ara bé, la seva gran afecció era la recerca històrica, i organitzà a la seva biblioteca (on reunia per raons familiars el fons del professor universitari Josep Finestres) un armari especial amb el nom d'Archivo Histórico de Cervera, que contenia una sèrie de documents de procedència municipal i altres comprats a antiquaris i llibreters de vell. Segons Razquin Jené, col·laborà en diverses publicacions periòdiques i revistes com *Catalana* (1919-1926), *Revista de Catalunya* o *Boletín de la Real Academia de la Historia*.

Tant ell com Joan Franquesa i Gasol anaven escrivint periòdicament en fascicles els diferents capítols de la història cerverina, començant per èpoques tan remotes que era impossible poder-les documentar, de tal manera que formen més part de la llegenda inventada que no d'una anàlisi científica dels fets.

La *Historia de Cervera* de Fausto de Dalmases, editada l'any 1890, comença amb l'ocupació del terme municipal per part dels celtas i és al capítol VIII que fa referència a Santa Maria. Si per explicar els orígens de la ciutat, l'autor fa ús de la seva erudició però no del seu esperit científic, en la part corresponent a la Parròquia, es recolza en la documentació municipal, a la qual tenia fàcil

accés, i no deixa de criticar amb elegància les faltes més importants que han comès els constructors al llarg de les diferents remodelacions que ha sofert el temple, així com dóna indicacions de fets que ell coneix per tal que estiguin a l'abast dels seus lectors.

Com tots els autors d'aquesta època, menciona la primera data que està reflectida al temple: «...*inscripción debajo de una efigie de San Miguel, diciendo :FOV : FET: EL: MES: DESGOST: DEL: AN: DE: MIL: CCC: LX: E III*», afegint que aquesta inscripció està en dues pedres que es podien localitzar, l'una com a graó de l'altar de sota l'orgue (actual capella de la Immaculada), i l'altra fent la mateixa funció a la capella de Sant Crispí. Indica que a la reforma de 1821, els arquitectes Tomàs Soler i Pau Viada, podien haver respectat algunes inscripcions sepulcral, bases, capitells, etc., que van fer desaparèixer, així com també creia que hauria estat millor que per dissimular els totxos utilitzats en la reconstrucció de l'últim tram de la nau, s'hagués buscat un color de pintura el més semblant possible a la pedra del temple, perquè diu: «*Esa capa de cal es el sudario del arte; quitarla debe ser la preocupación de cuantos sientan amor por el primer templo de Cervera*».

Sempre esmenta els documents d'on extreu personalment la informació, busca entesos en l'art -com Pau Pifarrer- per recolzar les seves afirmacions, o cita el capellà Crispí Borràs, cronista d'aquesta església, a qui adjudica l'observació que les imatges de la clau de damunt la porta de Sant Martí, corresponen a l'abad Oliva i al seu germà Wifred, vestint l'hàbit benedictí i duent la corona comtal i l'espasa, mentre que els busts dels capitells representen, en l'un a Wifred el Pilós i a Vinidilda, la seva esposa, i en l'altre a Emmon, la seva filla, i el seu fill primogènit, Rodulf.

Consulta el P. Villanueva, concretant que aquest pren nota de les explicacions del marquès de Campmany, per donar una raó del canvi de nom del temple. Recolzant-se en Villanueva, es refereix a l'apèndix 314 de *Marca Hispànica*, en el qual es recull la butlla del Papa Urbà II que confirma les possessions de Ripoll i d'entre elles «*In castro Cervarie ecclesiam Sancti Martini*», i afegeix que, segons aquells autors, el 1147, entre les donacions d'aquest Papa figura «*In castro Cervarie Parrochiam Sancti Martini que nunc est Mariae...*» (apèndix 404)⁷.

⁷ P. J. VILANUEVA, *Viaje literario... Tomo IX Viaje a Solsona, Ager y Urgel, 1806 y 1807*. València, 1821, pàg. 12.

Detalla tots els escuts de la girola (suposo que basant-se en les opinions de Crispí Borràs), especificant si pertanyen a una família noble o a algun dels gremis que hi havia a la ciutat (indica que és molt comú que alguns estudiosos, al veure dues sabates, creguin que és l'escut del gremi dels sabaters, en comptes del dels senyors de Sabater⁸), així com els orígens i funcionalitat de la cripta, i, pel que fa a l'altar major, afirma «*que no es más que provisional*». Descriu cadascuna de les capelles i els seus corresponents retaules, indicant qui els va fer. En aquesta última exposició es nota el seu fervor per l'art gòtic i el menyspreu que sentia pel barroc, cosa que corresponia exactament al gust de l'època en què vivia. Puntualitza que a més dels apòstols, Jaume Padró esculpeix les imatges de sant Maties i sant Bernard, sense dir d'on treu aquesta informació⁹.

En el capítol XXI explica la història del Santíssim Misteri, així com la construcció de la seva capella -que ocuparia l'antic espai de la dedicada a la Santa Creu-, la de la sagristia i la de la casa del sagristà. A més, fa esment dels quadres dels apòstols, que en un principi ocupaven les parets d'aquell oratori i que, quan ell escriu, estaven a la sagristia.

En un dels capítols del seu llibre *De la Cervera vuitcentista. Records d'infant* (Cervera, 1934), dedicat a les esglésies de Cervera, descriu els costums relacionats amb la Parròquia, especifica l'ornamentació dels diversos espais del temple a les diferents festivitats, la importància de les congregacions, etc. És molt interessant des del punt de vista etnològic.

Joan Franquesa i Gasol (1861-1916)

Va exercir com a procurador de tribunals, però era tan afeccionat a la història que va aprendre les nocions més elementals de paleografia i de llatí per tal de poder tenir accés directe als documents que li interessaven. La seva passió per

⁸ Com és el cas del manuscrit de Borràs.

⁹ Duran i Sanpere diu que era costum d'ajuntar als onze apòstols sant Pau i sant Bernabé. Aquests dos, conta la tradició que es van presentar a Lístra (Turquia) i van curar un coix, per la qual cosa el poble els va confondre amb Júpiter i Mercuri, i estaven disposats a sacrificar un bou quan els dos, amb el *do de la paraula*, van poder transmetre el missatge evangèlic. Suposo que és per aquest motiu que se'ls acostumava a incloure amb els apòstols. En el rerecor de l'altar major es troba també la imatge del protomàrtir sant Esteve.

les lletres el va dur a comprar una màquina Minerva i amb aquest nom va obrir una impremta al carrer de Santa Anna, número cinc. Allí va fundar el periòdic *El Ciervo*.

El seu *Anales de Cervera*, editat el 1891, té la mateixa fantasia de l'autor precedent, tant quan es refereix als orígens de Cervera com a la corresponent ocupació musulmana, o la seva vàlua política en èpoques remotes. Pel que fa a Santa Maria, utilitza igualment les fonts emprades pel Sr. Dalmases per confirmar la seva dedicació primer a sant Martí i després a la Verge, i, seguidament, extreu del *Llibre de Consells* diferents dates amb la indicació de les resolucions preses pels consellers que fan referència al temple, encara que afegeix que no va tenir a l'abast aquestes fonts, sinó que hi va accedir a través dels apunts inèdits que va poder consultar dels escrits del marquès de Campmany i que, segons diu l'autor, aquests llibres «han desaparecido». També usa diferent bibliografia, que a vegades és transcrita amb fidelitat, com és el cas de paràgrafs sencers del capítol *Iglesia de Santa Maria* de Crispí Borràs, inclòs en l'*Album historich, pintoresch y monumental de Lleyda y sa provincia*.

Ferran Razquin Fabregat (1898-1960)

Llicenciat en dret, alternà l'activitat jurista amb l'estudi de la història local i comarcal, i va ser un dels fundadors de l'Institut d'Estudis Ilerdencs. Va ser un col·laborador assidu de les revistes *Nuevo Ambiente*, *Gaseta de Cervera*, *Avant* i *Segarra*; publicà algunes monografies sobre temes relacionats amb la Universitat ceriverina, però també *Nostra Senyora del Coll de les Sabines*, editat a Lleida el 1932, i *La iglesia parroquial de Santa Maria de Cervera*, de la Càtedra de Cultura Catalana Samuel Gil i Gaya (Cervera 1976). D'entre els seus manuscrits, la família en guarda un intítulat *Cervera*, acabat de redactar el 16 de març de 1912, segons nota de l'autor. L'estima per aquest manuscrit la mostra amb l'ornamentació que realitza amb la ploma a l'inici de cada capítol o embolcallant les diverses fotografies amb què l'il·lustra. És aquest un acurat volum on exposa els seus coneixements sobre Santa Maria. El 1935 edita una obra a Barcelona, amb el mateix títol.

En el manuscrit *Cervera* comença la història de la ciutat al capítol tercer, pàgina 23, on critica l'*Anales de Cervera* de Franquesa perquè, segons diu, afirmar que els orígens de Cervera són neolítics perquè s'ha trobat un tros de sílex és, com a molt poc, una mica arriscat. El capítol setè (pàgines 58 fins a la

80), el dedica a la Parròquia. En principi descriu l'edifici com a «*muy antiguo*», però menciona el tom setè (en realitat és el novè) del *Viaje literario* de Villanueva, per afirmar que el 1363 és l'any de la seva fundació. Enumera les principals obres arquitectòniques que es realitzen al llarg dels segles i respecte a l'enguixat de 1821 diu: « *fueron profanados sus muros por una capa de cal que desfigura el interior, deshaciendo la armonia y el carácter de senectud que para bien va con los templos góticos...*»

Considera obra del segle XI la portalada de Sant Martí, i descriu la Verge que avui en dia està en un lateral de la porta de la sagristia, com situada a l'interior de l'altra porta lateral (l'accés habitual del costat nord, dit el «portal de les Núvies»). Cita sovint el Pare Naval¹⁰, com a perit arqueòleg. Descriu totes les capelles, així com les diverses obres escultòriques i pictòriques i els reliquiariis que s'hi conservaven. De l'altar major diu que en conjunt és senzill i artístic, però que «*segons sembla*» està projectat fer-ne un altre de nou d'estil gòtic per tal d'harmonitzar amb el conjunt del temple. Quant a la capella del Santíssim Misteri, escriu: «*La portada de la capilla es magnífica, con pedestales, columnas, capiteles, cornisa y un garboso remate formado por dos ángeles de piedra pintada y dorada que sostienen un escudo con la reproducción del relicario bajo una corona; su estilo es gótico, pero no así el interior de la capilla. Esta se halla cerrada por una fuerte reja... con delicadas pinturas polícromas puestas sobre la piedra y entre las medias pilastras hay bellos lienzos al óleo...*», per tant, difereix molt de com nosaltres la veiem actualment.

És curiós que, en aquest manuscrit, encara que dóna detalls a vegades minuciosos en les seves descripcions, no busqui conèixer a fons allò que suposo devia d'estar al seu abast, com és el cas dels quadres que feia poc temps (segons diu) s'havien penjat a la capella del Santíssim, i dels quals només menciona com a obra «*de un distinguido artista de Manresa*», o que al rerecor eren representats els apòstols i els evangelistes (sense molestar-se a contar-los). El canvi és total quan va editar el seu *Bosquejo histórico de la iglesia parroquial de Santa Maria, como monumento dedicado a la Virgen*, Lleida, 1932, on,

¹⁰ El pare cordinarià Francesc Naval va escriure, el 1903, a Santo Domingo de la Calzada *Elementos de Arqueología*, en dues parts. En la primera descriu els diferents components de l'obra artística i en la segona part anomena els principals monuments des de la protohistòria fins al moment contemporani. De Cervera descriu Sant Pere el Gros, dóna la data del s. XI per al portal de Sant Martí i anomena els vitralls de Santa Maria, així com l'estil «rococó» del paranimf universitari.

sense assabentar-se del nom de pila de l'autor, especifica que aquestes teles van ser pintades el 1903 pel pintor Morell, de Manresa¹¹. Quant a les capelles absidials, en aquest llibret diu que els diversos escuts són dels gremis de «*tejedores, curtidores, carpinteros, herreros y cerrajeros*» i de les famílies «*Ortiga, Castelltort, Sabater y Cardona*», anomenant, a més totes les relíquies que es conservaven al temple, així com el lloc on es trobaven els diversos reliquiaris.

3. *Els escrits dels capellans*

Pel que fa als capellans que van descriure part dels espais de Santa Maria, tret de Mn. Crispí Borràs, no crec que la seva intenció fos mai la de publicar-ho; més aviat era un repte vers a ells mateixos, com si admetessin que el fet de conèixer certes coses els fes responsables d'haver-ne de donar testimoni perquè no desaparegués amb ells tot aquest bagatge cultural. Per tant, ells eren, en principi, els primers lectors dels seus relats i, en segon terme, aquelles persones que poguessin sentir part d'aquesta passió seva vers el patrimoni de l'església. L'arxiu conserva els manuscrits de Mn. Arques, que van ser donats a la institució pel seu germà Ignasi el 1963, i els de Mn. Pinós, mentre que els de Mn. Borràs són propietat de la família Razquin.

Amb tot, hi ha una diferència entre ells; el petit volum de Mn. Borràs és una miscel·lània que mostra els interessos del seu autor, on s'hi troben sermons, una còpia 'autèntica' transcrita per ell de l'auto de fundació del monestir de Sant Pere el Gros, extreta del monestir de Ripoll el 1731 (sense dir per qui), una descripció minuciosa de la robinada del 1874, l'entrada dels carlins el 1875, la donació del títol de ciutat a Cervera per part de Felip V, diversos poemes, etc. En canvi, Mn. Pinós busca en els originals més antics que podia trobar, la història dels diferents elements patrimonials, i Mn. Arques, com si la guerra viscuda (1936-1939) li fes prendre consciència de la desfeta que va suposar per al patrimoni religiós cerverí, va determinar donar fe de tot allò que s'havia destruït perquè creia que si no ho feia ell, les generacions futures no sabrien mai la riquesa que havia desaparegut; en aquestes descripcions afegia les notes històriques de les quals ell tenia constància, però no va anar mai a les

¹¹ Les mateixes pintures estan signades per *P. Morell 1903*.

fonts originàries, perquè no tenia suficients coneixements paleogràfics i potser tampoc va ser mai la seva intenció revisar els arxius.

Mossèn Crispí Borràs (1838-1902)

Segons Razquin Jené, aquest capellà va ser molts anys arxiver de la comunitat de preveres de Cervera i l'encarregat de les obres de restauració de l'església de Sant Agustí. La família Razquin conserva d'ell un curiós manuscrit amb anotacions, a vegades molt crítiques, de Mn. Ramon Pinós¹².

A la pàgina 160 del dit document comencen les explicacions que fan referència a la Parròquia; cal tenir en compte que no és un estudi rigorós ni científic, ni tan sols estructurat, sinó un ampli ventall de diferents elements relacionats amb el temple que a ell li agrada destacar. A més, no s'atreveix a fixar dates, sinó que parla d'»*antiquísimo*» quan no sap exactament a quin període pertany alguna peça artística.

Introdueix el tema donant com a bona la data de 1442 per a la consagració del primer altar major que va tenir aquesta església. Al costat hi trobem un advertiment de Mn. Pinós que transcriu que «*amb motiu d'haver-se fet consagrar lo altar Major... s'havia comprat un drap blanc per 90 sous*», el qual extreu de l'acta del 5 de març de 1358¹³, del *Llibre de Consells Municipals*, i adverteix que l'altra no era més que la data de consagració del retaule de la Santíssima Trinitat, que havia substituït el primitiu.

Fa referència a l'armari de Cervera número 10 de l'arxiu episcopal de Vic, per demostrar que el temple de Santa Maria és del segle XIII: «*lo rector i domer de l'església parroquial de Santa Maria rehusaren pagar lo subsidi al bisbe de Vich Bernat de Mur...*»; més tard aclareix que se signa la concòrdia entre les dues parts el 4 de novembre de 1248.

¹² Diu Mn. Borràs que *el 1702 Felipe V elevó la villa de Cervera al título de Ciudad, condecorándola con el nombre de fidelísima por haber peleado heroicamente a favor de su causa* i anota a continuació Mn. Pinós que *Será bueno hacer constar que esta gracia y distinción no fue por haber peleado a favor de la causa de Felipe, por la sencilla razón de que la gracia o el título de ciudad se obtuvo en 1702, cuando todavía no havia empezado la guerra... y en los años (entre 1705 i 1713) todos los documentos se despachaban en nombre del Archiduque Carlos III. La gracia se obtuvo con regalos a agentes secretarios, etc., que ascendian a un pico muy considerable,...! Vaya una gracia!...* Manuscrit pàg. 193.

¹³ Suposo que la data és extreta de *Viaje literario* de Villanueva.

També diu que és de l'arxiu episcopal de Vic, de l'armari número 5 de Ripoll, l'acord pel qual queden exempts de la jurisdicció de Vic, Sant Pere de Cervera, Sant Salvador i Santa Maria, per una concòrdia signada entre Ripoll i Vic el 1260¹⁴.

Dóna les mides del temple que, sense comptar amb les capelles, són: 50 metres de llargària per 22 metres d'amplària i 21 metres d'alçària. Repassa les dedicacions als sants de les diferents capelles, així com l'obra escultòrica relacionada amb el suport arquitectònic. Transcriu alguns documents, part dels quals estan directament relacionats amb l'església, mentre que altres són curiositats que li agrada destacar, com un parell de cartes enviades per Felip V al municipi.

Hi ha detalls que poden ser interessants per a l'historiador, cara a una possible investigació, com la descripció d'un missal del segle XV, que diu que es va emportar l'Il·lm. Sr. Morgades per al Museu de Vic, o que la cortina del sagrari antic de l'altar major era un «*retaule*» (tela pintada?) pintat amb la imatge de Jesucrist que «*avui*» posseïa Ignasi Martí.

Tenen interès les dates, per a ell contemporànies, en les quals es fan diferents modificacions, com són: que el 1883 es col·loquen a la Parròquia els vitralls treballats pel Sr. Amigó, de Barcelona; que el 1886 es construeix el *retaule* neogòtic de Sant Ramon Nonat; que el 1887 es col·loquen els del Sant Crist de la Sang i el del sepulcre de la Verge de la capella de la Mare de Déu del Coll (els dos també en el mateix estil), o que el 1887 s'instal·la l'escala de marbre del cambril de la Verge dels Dolors i el seu paviment de fusta, etc.

Els seus coneixements sobre el temple devien ser reconeguts i valorats més enllà dels cercles cerberins o eclesiàstics, perquè és l'autor del capítol dedicat a Santa Maria de l'*Album Històrich Pintoresch...*

Mossèn Ramon Pinós (1853- 1923)

Segons Duran i Sanpere, aquest capellà «*cap a les seves velleses s'havia convertit en un apassionat de la Història*». Explica que anava a buscar a l'ajuntament els lligalls que li interessaven, per tal d'estudiar-los a casa seva,

¹⁴ *Ibidem.*

i que va ser ell qui va introduir l'historiador al món de la paleografia, i que per això van ser nomenats els dos, amb caràcter honorari, arxivers municipals de Cervera, el 1923 (any en què moriria). Aquesta possibilitat de llegir els documents antics el porta a investigar tot allò relacionat amb la Parròquia ceriverina, de manera que, a vegades, transcriu íntegrament un text si considera que és prou interessant per als possibles lectors de les seves anotacions. Va ser acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

Amb el títol genèric de *Documents per a la Història de Cervera. Registre de les coses més notables dels Llibres de Consells*, transcriu una sèrie de documents entre els quals un dels capítols és *Relació històrica de la parroquial església de Santa Maria*. Aquest escrit data de l'any 1904 i sovint dóna per conegudes imatges o ornamentacions que han desaparegut posteriorment. Mossèn Pinós havia treballat especialment els registres més antics de l'arxiu parroquial, i en aquest llibre relaciona les diferents advocacions que ell coneixia sobre les diverses capelles, amb els corresponents altars o retaules que havien tingut, així com les fundacions, misses o relíquies que els eren pròpies. Pel que fa a la documentació més antiga, cita Crispí Borràs en el seu escrit de *L'album de Lleyda...*, a Fausto Dalmases i a Franquesa Gasol, com també al marquès de Campmany en una obra que deixà inèdita i que, segons diu, va poder fullejar el Sr. Franquesa a raó d'estar escrivint el seu llibre *Anales de Cervera*.

Quant a la Parròquia ceriverina, es nota que una qüestió que li preocupa és si l'església havia estat o no consagrada, perquè, segons diu, no existeixen «*les creus en les parets (explica que se'n posaven sis) com es poden veure encara en l'església de Verdú i perquè falta l'altar fix, formant un sol cos amb la base*», a més de no haver trobat cap document que pogués acreditar aquest fet. La data més antiga que esmena, referida al temple, és la de 1306, per un document transcrit per Crispí Borràs, però que ell no va trobar, en el qual es deia que per continuar l'obra «*sian assignats cada any los pahers, los consellers i las personas que tingan lo baci*».

Pel que fa a l'altar major, assenyala, a l'igual que els anteriors autors, que al *Llibre de Consells Municipals*, amb data de 5 de març de 1358, es fa referència a la compra d'un drap blanc amb motiu de la consagració del dit altar. És interessant l'anotació que el de pedra que hi havia (el 1904) era el primitiu, però no diu en què es basa per fer aquesta afirmació. Especifica que l'any 1442, el primer retaule va ser substituït per un altre dedicat a la Santíssima Trinitat, i dedueix que aquest segurament estaria adherit a les columnes del

cor, tapant l'obertura de l'arc del mig, per la descripció que més tard es feia amb motiu de la col·locació del nou retaule, l'any 1603. Precisa que va ser el 1822 quan mossèn Domingo Coletes va fer retirar aquest últim retaule per col·locar el que hi havia en aquells moments (1904), criticant l'estil corinti que tenia perquè no el veia gens adequat per al conjunt del temple. Aclaria que la baixada a la cripta s'havia fet per on en aquell moment hi havia el primer esglaó del presbiteri, i que era en aquell espai de sota l'altar on s'havia venerat la imatge del sant Crist de la Sang, que acompanyava els condemnats a mort.

De la capella de Sant Nicolau especifica que va ser comprada el 13 de març de 1411 als obrers de Santa Maria que l'acabaven de construir, indicant que encara que alguns historiadors certerins feien constar que el primer retaule venia d'Itàlia, ell havia trobat que fou fet a Barcelona i, a més, opinava que la reixa d'aquesta capella va ser traslladada a la del Santíssim Misteri, sense donar cap argument per poder corroborar aquest fet.

De l'altar de Sant Josep, abans San Mateu i Jesús, indica documentalment que el primer fundador el va fer construir el 1354 i, en un altre escrit, que va ser ornat amb un retaule i pintures en honor de Jesucrist per Baltassar Sança, presbíter beneficiat i rector de les Oluges, el 1554.

Precisa que el primer altar dedicat a les ànimes estava col·locat a la paret, a l'espai que hi ha entre l'entrada a la sagristia i la capella de Sant Mateu¹⁵, i remarca que aquesta situació no era una excepció en aquest temple, perquè ell havia trobat documentats molts més altars que no aquells que podrien cabre a les diferents capelles¹⁶.

L'altar de Sant Roc no el va trobar relacionat en cap dels llibres de la comunitat, i en canvi, sí que es parlava del de Sant Sebastià, que estava també en aquest espai, però en una situació lateral. Mn. Pinós dedueix que probablement aquesta capella li estaria dedicada. Tampoc havia trobat cap referència a la capella de Sant Crispí, patró dels sabaters, mentre que al *Llibre Major* diu que es menciona la confraria de Sant Miquel dels Sabaters, que tenia la seva pròpia capella¹⁷.

¹⁵ La capella de Sant Mateu estava en l'actual capella de la Verge del Pilar.

¹⁶ En total n'anomena nou més.

¹⁷ En canvi anomena el contracte de Colí de Maraia per fer les vidrieres dels altars del rerecor, en aquest ordre: Roc, Jaume, Pietat, Isidre, Crispí i Verge del Coll, el 1423.

Quant a la capella de la Pietat, contradiu l'opinió dels historiadors del segle XIX pel que es refereix a qui eren els seus fundadors, dient que l'un només havia pagat el fer-lo daurar i que l'altre havia estat enterrat en un altre espai, i que va ser construïda per Bernat Major, però no menciona en quina documentació es basa per afirmar-ho.

Pel que fa a la Verge del Coll de les Savines, que estava col·locada el 1904 en una de les capelles laterals, segons Mn. Pinós era el lloc on més o menys hi havia hagut l'antiga ermita dedicada a la Verge. Se suposa que recull aquesta afirmació del Pare Villanueva, que l'extreu dels escrits del marquès de Campmany.

No localitza exactament l'altar de Santa Anna, que estava documentat i que apunta que podria estar on llavors hi havia la imatge de la Verge jacent.

Aclareix també que el fundador de la capella de Sant Ramon de Penyafort, fóra Ramon Serra el menor, ja que Ramon Serra el major ho era de la de Sant Isidre, i que les columnes de l'altar de l'Àngel Custodi eren les que havien sostingut el cor antic dels músics, quan aquest estava a la nau central del temple.

Transcriu textualment el contracte que el 1500 es va signar per encarregar el retaule de les ànimes del purgatori a Johanot Pau i al mestre Pere Alegret, amb la indicació exacta del tema que havia de ser representat i els materials que s'havien d'emprar.

Es lamenta de la desaparició dels antics retaules que considera que en aquell moment serien autèntiques obres d'art (diu que el de Sant Nicolau va costar 211 lliures, i que per tant, deuria ser molt ornamentat), i en canvi no dóna cap importància a obres del segle XVII o XVIII, de manera que no concreta mai les dates exactes d'aquestes realitzacions.

Parla d'un retaule dividit en cinc compartiments que es trobava a la sagristia i que diu que provenia de l'església de Sant Joan de Jerusalem, sense indicar el perquè d'aquesta afirmació.

Referent a la capella del Sant Esperit, explica que havia estat mantinguda per la confraria més notòria de Santa Maria, després de la de Sant Nicolau, i que prop d'ella hi tenien els confreres la seva pròpia casa, remarcant que va contribuir de manera especial a l'edificació del temple, perquè la seva creu (amb dos travessers), està esculpida en la primera columna del presbiteri, al costat dret de l'altar (mirant-lo des de la nau central).

Dóna una relació detallada de qui va pagar cadascun dels vitralls que es van col·locar en les últimes dècades del segle XIX, afegint que el vitraller va realitzar una obra defectuosa, ja que els vidres no retenen prou bé els colors i que part de les figures es feien borroses.

Mossèn Pinós no es conformava a fer un treball d'escriptori, perquè en el moment de redactar aquests apunts, havia trobat documentada la capella de Santa Eulàlia, però no sabia on localitzar-la. Més tard va anotar unes ratlles detallant el fruit de les seves investigacions¹⁸; i, per altra part, utilitza la història oral (testimoni dels veïns més grans) per aclarir les darreres transformacions del temple, com la reestructuració de la capella del Sant Esperit en capella del Santíssim, o l'edificació de la paret principal, potser per donar el valor afegit que no tan sols els fets es podien extreure d'uns papers, sinó que encara vivien cerverins que n'havien estat testimonis.

En els seus escrits hi ha alguna nota curiosa dels costums d'altres temps, com quan justifica la petitesa de la primitiva sagristia, especificant que no era necessari que tingués altres dimensions perquè els sacerdots es revestien en cadascuna de les capelles, on tenien els armaris necessaris per a la robada, així com per a les relíquies, creus processionals, vasos sagrats o porta ciris que acostumaven a utilitzar. També concreta les dates de 1410, quan es va concedir permís per poder enterrar els capellans al terra de l'església, i de 1420, per poder-ho fer també els seglars.

Mossèn Josep Arques i Vilaseca (1883-1949)

Capellà de Sant Cristòfol i del Sant Hospital, era un sacerdot que va saber crear activitats prou atractives com per aglutinar al seu voltant la gent jove de Cervera. Era tal l'afecte que els cerverins li tenien que, en temps de guerra, se li va concedir, per part del govern d'esquerres del municipi, que pogués continuar atenent l'Hospital.

Va ser l'historiador de les petites coses de Cervera, d'aquelles que haurien pogut caure en l'oblit, com diu Razquin Fabregat. Va tenir una especial cura per informar-se de tota la història possible de la capella de Sant Cristòfol, per

¹⁸ La capella és a fora de l'església, al seu costat nord, integrada actualment a l'edifici de l'ajuntament.

la qual sentia un interès molt especial, i, després de la Guerra Civil, va descriure una relació de les obres escultòriques i pictòriques desaparegudes dels diferents convents i esglésies de Cervera, dels oratoris de cases particulars, així com dels objectes que, d'una manera o altra van poder-se salvar.

No tenia cap mena d'estudis relacionats amb l'art o amb la història, per tant les seves descripcions, encara que investigades fins a on ell podia arribar, podem dir que tenien un fonament real, però que no eren tan científiques com ens hauria interessat, ja que moltes vegades només tenim notícies d'alguns espais o d'alguns objectes artístics, gràcies als seus relats.

4. Agustí Duran i Sanpere (1887-1975)¹⁹

El seu pare, advocat, era l'encarregat del registre de la propietat a Cervera. Ell va compaginar els seus estudis de dret amb els de filosofia i lletres, i va estructurar, en aquesta època d'estudiant, conjuntament amb Frederic Gómez Gabernet, l'Arxiu Municipal Històric de Cervera i, l'any 1917, es va establir a Barcelona com a arxiver municipal, on va arranjar, a la Casa de l'Ardiaca, l'Arxiu Històric de la ciutat comtal, i va ser el promotor del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona. Va ser membre numerari de l'Acadèmia de Bones Lletres (1924), que va presidir entre 1961 i 1963; de la Secció Històricoarqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans (1942), de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi (1968), i corresponent de moltes altres institucions nacionals i estrangeres.

Va voler fer assequible al màxim de gent la investigació històrica, divulgant els seus coneixements per tots els mitjans que li eren possibles (ràdio, premsa, publicacions en revistes no especialitzades...). El seu treball més preuat va ser la salvaguarda dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola. Al llarg de la seva vida, aprofitava l'època de vacances per passar llargues estades a la seva ciutat nadiua i, a més de ser el promotor de l'arxiu, la biblioteca i el museu cerverí, encoratjava a qui volia escoltar-lo a investigar i a salvaguardar el patrimoni històric que pogués tenir al seu abast.

¹⁹ Veure M. T. SALAT NOGUERA, Agustí Duran i Sanpere, historiador a Cervera. *Miscel·lània 14*. Cervera, 2001.

Els estudis que ell va realitzar sobre la Parròquia de Santa Maria eren una autèntica investigació científica, recolzada sempre sobre la documentació adient. Amb tot, no va tenir a menys els treballs realitzats fins aquell moment; per exemple, comenta sobre *Anales...* de Franquesa i Gasol, que «és el primer llibre d'història cerverina on els documents autèntics prenen la importància i el relleu que mereixen».

A diferència de la majoria dels autors que el van precedir, Duran i Sanpere no va pretendre mai fer un estudi exhaustiu de tot el desenvolupament arquitectònic i d'arts plàstiques del temple, però els diferents articles que va anar publicant i que abracen l'extens període de la seva producció investigadora, són estudis plenament documentats que potser en aquest moment puguin completar-se, però que no es poden deixar de banda a l'hora de continuar aquesta recerca.

Els seus escrits són sempre monogràfics, començant pels editats a Barcelona des dels Estudis Universitaris Catalans, volum VIII, *Orfebreria catalana. I la Creu de Sant Nicolau de Cervera. II Els argenters de Cervera*. (1917); i *El sepulcre de Pere de Luna, bisbe de la Seu d'Urgell*. Volum XVII, (1932); o els articles *De l'escultor Jordi de Déu (segle XIV i primers anys del XV)* (1919) i *Les pintures antigues de l'església parroquial de Cervera (segles XIV i XV)* (1920), publicats a *La veu de Catalunya*; o també *L'Art antic a l'església de Santa Maria de Cervera* (1922), desglossat en dos articles, els número 32 i 33 del Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, o l'editat a Cervera, *Les fonts baptismals de l'església de Santa Maria* (1963).

Al capítol del *Llibre de Cervera* dedicat a Santa Maria, *Art antic, escultura i pintura*, no tan sols hi ha les anotacions corresponents, sinó la relació de cinc documents referits a diversos temes: a l'edificació de la capella de Sant Martí, a l'escultor Jordi de Déu, al pintor Lluís Borrassà i al retaule de l'altar major de 1603, que havia transcrit íntegrament en *L'Art antic...* (1922). L'estudi sobre els principals objectes artístics que guardava el temple els realitza adaptant escrits que havia editat amb anterioritat: els sepulcres historiatats (1919), les pintures antigues (1920), la Creu de Sant Nicolau (1917)²⁰, l'art antic (1922) i les fonts baptismals (1963). En l'apartat que fa referència a la Creu de Sant

²⁰ A l'edició de l'any 1917, *Orfebreria catalana. Creu de Sant Nicolau. Els Argenters de Cervera*, hi constaven les notes i una interessant comparació amb les creus de Sant Salvador de Torroja i la de Vilagrassa.

Nicolau i als argenters de Cervera, ell mateix indica que redueix la investigació que va dur a terme el 1913 i 1914 a fi de posar-la «a to del llibre», és a dir, de donar-li un caire assequible apropiat per al lector que hauria de tenir l'obra; per tant, hi són reflectides només les notes que ell considera indispensables. En el corresponent a l'obra dels Padró, detalla documentalment el procés de construcció de l'altar del Santíssim Misteri, així com el del rerecor de l'altar major, concretant que com era costum a l'època, a més dels onze apòstols hi eren representats sant Pau i sant Bernabé. És molt interessant l'esquema on mostra la disposició de les vidrieres tal com van ser contractades amb Colí de Maraya, que ajuda a entendre les restes que en queden als nostres dies (làmina XXXII).

Encara que sempre basa les seves afirmacions amb les corresponents proves documentals, en el cas de la Mare de Déu del Coll de les Savines, no es retreu d'opinar: «Creiem que era aquesta l'antiga imatge de l'altar major i creiem que no se n'havia d'haver mogut per tal de mantenir la unitat litúrgica i el ritme artístic del temple²¹.» En una altra ocasió, referint-se a les vidrieres que s'havien col·locat a final del segle XIX, diu: «Si algunes vidrieres noves són més discretes tenen encara el mal d'ésser fora d'un pla general que justifiqui l'ordenació i els doni un significat propi dintre el conjunt²².»

Pel que fa al quadre de la Verge de la Llet que avui en dia es troba al MNAC, havia deduït per l'estil pictòric que es podria atribuir a Lluís Borrassà, i quan revisa la publicació per adjuntar-la al *Llibre...*, afegeix un paràgraf en el qual explica que en aquell moment es reconeixia com a autor Ramon de Mur. Quant al capítol dedicat a les fonts baptismals, dóna una sèrie de detalls de la seva construcció, extrets de diversos documents; descriu el seu format, però no interpreta la seva simbologia.

Frederic Gómez Gabernet (1883 -1963)

Amic i col·laborador de Duran i Sanpere, va aprendre paleografia, i sota la direcció de l'historiador documentava els lligalls que estaven a l'ajuntament i que després van passar a l'arxiu situat als baixos de la mateixa casa Duran, i

²¹ DURAN I SANPERE, *Llibre de Cervera*, Tàrraga, 1972, pàg. 137.

²² *Ibídem*, pàg. 151.

després a l'edifici de l'antiga Fundació Martínez, al carrer Major, número 15. Durant la Guerra Civil va salvaguardar, amb la col·laboració del regidor de Cultura, Antoni Gil, una gran part del patrimoni cerverí i dels pobles de la comarca, no sols documental sinó també pictòric i escultòric, que mantenia al paranimf de la Universitat fins que va ser traslladat a Viladrau.

El 1946 transcriu i publica *Capítulos entre los paderos de la villa de Cervera y el maestro Pedro de Vallebrera, sobre la obra de la torre del campanario de la Iglesia de Santa Maria, en el año 1423*²³.

5. Historiografia contemporània

Josep M. Llobet i Portella

Deixeble de Duran i Sanpere, com ell mateix es defineix, és un dels historiadors més prolífics quant a publicacions que donen a conèixer la documentació que guarda l'Arxiu Comarcal de Cervera. Referit a Santa Maria, *Art Cerverí del s. XVI* (Lleida, 1990) és un llibre molt complet, on recolzant-se en la documentació, dóna un llistat dels artistes que van treballar a Cervera en aquest segle i de les seves realitzacions. L'estructura del llibre ens permet obtenir un apropament biogràfic als diferents artistes, la descripció dels contractes signats per ells i les diverses entitats, per tal de dur a terme les corresponents obres i, quan el coneix, la localització exacta de l'espai que aquestes ocupaven, no tan sols dins la ciutat on aquells tenien els seus tallers sinó en l'extensa àrea geogràfica en la qual treballaven.

Relacionat amb la Parròquia, documenta el retaule de les Ànimes del Purgatori, els dos retaules de la Verge del Pilar, els de Sant Rafael, de Sant Sebastià, de Sant Joan Baptista i Sant Eloi, de Jesucrist i Sant Mateu, el de la Sang de Jesucrist, el de Sant Josep, el retaule Major de Santa Maria, la fabricació de la pica d'aigua beneita, la de la pica baptismal; la contractació de la taula del Sant Misteri, la de Sant Joan Baptista, la de Sant Cosme i Sant Damià, la de Sant Joan al riu Jordà, la dels Tres Reis, la de Sant Roc, així com també la de diverses obres menors com penons i gonfanons i un gran nombre d'obres d'orfebreria.

²³ Es va publicar a la revista *Ilerda* VI.

El 1992, s'edita *Cent episodis de la història de Cervera*, on inclou l'explicació del Sant Misteri, conjuntament amb la descripció dels primers reliquiaris, els dos robatoris i les festes dutes a terme en la inauguració de la capella, així com el relat de les diferents vicissituds per poder construir el retaule major al segle XVI.

Altres publicacions les trobarem en les diferents obres col·lectives de les quals és col·laborador, com per exemple, l'article *Orfebreria dels tallers cerverins*²⁴, o *Nova informació sobre les vidrieres de l'església de Santa Maria* (1982), que publica a *Montserrat*²⁵ i és la transcripció d'un document de 1679; a més, estan actualment en premsa *Les obres del mestre lleidatà Guillem Polo a l'església de Santa Maria de Cervera (1447-1450)*, a 'Seu Vella', 4; *Les obres de Pere de Vall-llebrera al campanar de l'església de Santa Maria de Cervera (1423-1442)*, a 'Sinopsi El campanar de la Seu Vella de Lleida. Els campanars gòtics a la Corona d'Aragó', i *Les obres a l'església de Santa Maria de Cervera durant la segona meitat del segle XV*, a 'Palestra Universitària', 16.

Max Turull i Rubinat

La seva tesi doctoral *La configuració jurídica del municipi baix-medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430* (Barcelona 1990), encara que no estudia directament el temple, és una font imprescindible, perquè les obres de l'església estan sempre lligades amb el comú, que no tan sols es feia càrrec de la gestió econòmica sinó també de les decisions formals i tècniques, i ell analitza l'època en què el treball constructiu va ser més intens.

Pere Beseran i Ramon

Ha treballat especialment sobre l'obra escultòrica de Santa Maria. En la seva tesi doctoral²⁶ sobre Jordi de Déu, concreta la procedència d'algunes peces escultòriques atribuïdes a aquest mestre, però el més curiós és que sempre ha

²⁴ *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts Sant Jordi*, Barcelona, 2000.

²⁵ Revista mensual editada a Cervera que abraçava diversa temàtica (editada des de 1982 a 1988).

²⁶ BESERAN I RAMON, P. Publicada a: *Jordi de Déu i l'italianisme en l'escultura catalana del segle XIV*. Diputació de Tarragona, Tarragona, 2003.

defensat que la portalada nord del temple havia estat sobreposada i que no tenia res a veure amb la situació exacta de l'antiga església que, amb l'advocació de sant Martí, estaria localitzada més o menys al mateix entorn geogràfic. Col·labora en diverses publicacions i és molt interessant l'estudi que fa per al segon volum d'arquitectura de la col·lecció *L'art gòtic a Catalunya* (Barcelona 2003), on analitza les peculiaritats de Santa Maria, especialment del seu absis, en l'estructura del creuer i en l'alçària de les naus. Compara les dates que aporta la documentació amb l'estil escultòric, per datar definitivament alguns elements. Es documenta en una extensa bibliografia que abraça des d'obres del segle XIX fins a la més recent tesi doctoral de P. Verdés. Amb tot, desconeix que els últims treballs de restauració han mostrat el primitiu arc d'accés a la porta del costat nord, que queda amagada damunt l'actual estructura del segle XVIII. És curiós que interpreti la 'clau tova' com una clau a cel obert, quan els arquitectes que van reconstruir aquesta part final del temple addueïen com una possible causa del seu esfondrament el pes de la terra que hi havia entre la volta i les lloses de la coberta.²⁷

Maria Garganté i Llanes

A la seva tesi doctoral *L'arquitectura religiosa setcentista a la Segarra i l'Urgell* de la Universitat de Barcelona, 2003 (inèdita), ha analitzat els diferents canvis que va experimentar l'església al llarg del segle XVIII, no tan sols des del punt de vista documental i artístic, sinó inserint aquestes transformacions en el context econòmic, polític i estètic en el qual es movia la societat. En la documentació que aporta es pot resseguir tot el procés constructiu, i és interessant comprovar la dictadura que la Real Acadèmia de S. Fernando exercia sobre les diferents obres dutes a terme als segles XVIII i XIX, i que tenia com a conseqüència més evident la preponderància de l'estil neoclàssic.

Pere Verdés i Pijuan

Planteja en la seva tesi doctoral un estudi sobre *Finances i fiscalitat municipal a la Catalunya baixmedieval: Cervera 1386-1516*, Universitat de

²⁷ SALAT NOGUERA, M. T.: *L'enderrocament de la porta principal de Santa Maria*. En la mateixa miscel·lània, a les conclusions de l'article.

Barcelona, 2004 (inèdit), i analitza la documentació que fa referència a la construcció del temple, aportant algunes idees importants, com el lent procés constructiu que sovint no s'adequa als termes de contractació de les obres (com és el cas del campanar), l'enderrocament de diverses parts de l'edifici romànic o el sistema de contracta d'una clau tova, així com l'acabament definitiu de l'obra, que situa el 1488, diferint de la data de 1487 que sostenia Ceferi Rocafort a la *Geografia General de Catalunya*.

6. Obres col·lectives

Miscel·lània cerverina

Publicació de caire científic dedicada especialment als estudis històrics de qualsevol època, que neix a partir del Centre Comarcal de Cultura de Cervera, l'any 1983, i que ha tingut una continuïtat cronològica, encara que des de 1988 l'edita el Centre Municipal de Cultura de Cervera.

Al primer número (1983), Joan Tous i Sanabra analitza els signes de picapedrer i dedica un apartat a la Parròquia i al campanar²⁸. En aquest estudi comprova que Jordi de Déu treballa a Santa Maria i apunta que podria haver-hi estat també Renard Desfonoll, perquè és a aquest escultor a qui s'atribueix la creu pomada, que es troba en diversos carreus. Amb tot, presenta els signes del temple sense aclarir a qui pertany cadascun d'ells, ni la freqüència ni el lloc on estan localitzats.

Al volum IV (1986), Prim Bertran, al fer menció dels clergues titulars de Santa Maria²⁹, dóna una relació de les advocacions de les capelles i altars (amb un recompte total de 22) que hi havia al temple el 1366, després d'haver «sofert els estralls de la Pesta negra (1348) que desferen tant els ciutadans com els nobles i els eclesiàstics». Alguns d'aquests altars/capelles no han estat localitzats: Sant Joan, Santa Margarida, Tots els Sants, Sant Vicens i Santa Clara... i dues capelles compartirien advocació: la de Sant Pere i Sant Pau, amb Sant Cristòfol, i la de Sant Felip i Sant Jaume que ho farien amb Santa Bàrbara. Fa referència també a aquells que el 1366 tributaven a Cervera la dècima eclesiàstica.

²⁸ J. TOUS I SANABRA, *Aportació dels signes de pedrapiquer de Cervera a la gliptografia catalana*, Cervera, 1983, 25-26.

²⁹ P. BERTRAN I ROIGÉ, *La dècima eclesiàstica del deganat de Cervera*, Cervera, 1986.

Al volum VI (1988), Judit Balsach i Grau i M. Àngels Subirats i Bayego analitzen els goigs cantats a Cervera, tant des del punt de vista lingüístic i literari com d'ornamentació d'orles, però també la relació que hi ha entre aquests cants i les capelles o les imatges a qui estan dedicats.

Al volum IX (1994), F. X. Sitges dona notícia d'un pergami³⁰ (que transcriu íntegrament) guardat al monestir de Montserrat i procedent de Sant Benet de Bages, que menciona Santa Maria de Cervera el 25 de juliol de 1090. Es tracta d'una còpia del testament de Guillem Bel-lit realitzada el mateix segle XI on, entre altres assumptes, el testamentari fa donació d'uns diners per a les obres i per a la lluminària d'un temple de Cervera que porta l'advocació de la Verge. Per tant, l'autor dedueix que la primera edificació és molt més antiga que l'aportació documental de la qual es té constància i amb la qual relaciona la porta de Sant Martí. En no haver-hi cap resta arqueològica³¹ que ho confirmi, és molt arriscat creure que es tracta de l'actual espai. Podria ser alguna construcció més relacionada amb l'antiga ermita que allotjarà en el segle XIII la Verge del Coll de les Savines, que amb l'actual església.

Encara que no està directament connectat amb l'obra de la Parròquia, és molt interessant l'article de F. X. Rivera sobre Ramon Serra *el Vell*³², el sepulcre del qual resta en una de les capelles absidials de Santa Maria. En aquest treball queda reflectit l'entorn social a les acaballes del segle XIV, així com diferents costums testamentaris relacionats directament amb l'administració parroquial.

Una qüestió semblant es planteja en l'estudi de P. Beseran al volum XI (1997), on fa una interessant anàlisi iconogràfica del sepulcre de Ramon Serra *el Vell*, relacionant-lo amb l'escultura de la Seu lleidatana i l'obra de l'escultor Bartomeu de Robió³³.

³⁰ F. X. SITJES I MOLINS, *Els nou-cents anys de Santa Maria de Cervera*.

³¹ Quan el 1984, en ocasió de la instal·lació de la calefacció al sòl de Santa Maria, es fan una sèrie de cates a la zona sud-est del temple, l'arquòleg Joan B. López i Melcion no identifica amb certesa cap resta d'un possible temple anterior a l'actual. *Informe - Memòria intervenció arqueològica d'emergència*. Febrer de 1984.

³² F. X. RIVERA I SENTÍS, 'Ramon Serra el vell: poder, condició i caritat d'un mercader cerverf a les acaballes del segle XIV, Cervera, 1996, 37-71.

³³ P. BESERAN I RAMON, *Bartomeu de Robió i els Robió de Cervera. Consideracions sobre el nom i l'origen d'un escultor medieval*, Cervera, 1997.

L'actual volum XVI està absolutament dedicat a diferents vessants que abracen des de diversos punts de vista, l'anàlisi de l'arquitectura, l'escultura, la pintura i les obres menors del temple.

Palestra universitària

És la miscel·lània que edita la UNED de Cervera a partir de l'any 1986. Alguns números són monogràfics, amb la col·laboració de diferents professionals de la matèria en qüestió, però en general es publiquen articles de diferent temàtica escrits pels professors del centre.

Al número 7 (1991), Ramon Miró i Baldrich publica *Una anàlisi històricosocial de confraries*, i en una de les notes d'aquest article (pàg. 134) diu: «*En la iglesia de Santa Maria se halla desde el año 1319 erigida con indulto apostólico una cofradia de presbíteros bajo la invocación de San Nicolás*», que extreu d'un document de 1781, i afegeix que de la dita confraria n'eren membres automàtics els preveres fills de la vila, encara que sovint es pot veure com aquells que no pertanyien a aquest grup, també hi foren acceptats.

Al número 14 (2000-2001), J. M. Llobet i Portella dóna la transcripció, en alguns casos, i un resum, en els altres, dels documents de contractació de diferents escultors i dauradors de quinze retaules fabricats per al temple al segle XVIII. És molt interessant el plànol de localització i les fotografies de l'àlbum de Dalmases i Massot (1910), que hi adjunta. Al mateix número, Carme Bergés Saura hi inclou un treball sobre la creu de Sant Nicolau, que situa al context històric tant de l'època com de l'autor, analitzant formalment els elements de dita creu, comparant-la amb altres de semblants característiques i donant la interpretació iconogràfica i iconològica de la imatge. Acompanya l'escrit d'una exhaustiva bibliografia i una sèrie de fotografies, la qualitat de les quals ajuda el lector a copsar cadascuna de les parts analitzades.

Guia històrica de Cervera (1998)

És una miscel·lània d'articles de diversos autors que situa els monuments de Cervera en el seu context històric.

A l'espai dedicat a Santa Maria destaca el treball realitzat per P. Verdés sobre les referències heràldiques situades a les capelles i pilars de l'església,

on analitza cadascun dels relleus indicant què representen i deixant clars els dubtes que li comporta la interpretació d'alguns d'ells, encara que adjudica el card al gremi de teixidors i les dues sabates, al de sabaters, sense mencionar perquè opta per aquesta versió i no per les de Dalmases o Razquin, que atribueixen aquests símbols a les cases de Cardona i de Sabater, respectivament³⁴. En l'apartat dedicat a les fonts baptismals, escrit per mi mateixa, dedueixo que els evangelistes se sobreposen als quatre rostres, perquè aquests són els símbols dels quatre rius més importants del món: el Danubi, el Ganges, el Nil i l'Amazones (exponents dels quatre continents), simbolitzant el triomf de les aigües de la fe, perquè és la simbologia que s'acostumava a usar en l'època, però sense cap base documental que ho suggerís.

Segarra i Segarra actualitat

A l'antiga *Segarra* hi ha sis articles de Josep Lucaya Trilla que comencen al número 206. El Sr. Lucaya no era un estudiós de la història o de l'art, però sí un enamorat d'aquest temple; per tant, hi ha moltes afirmacions sense pes científic, però en canvi concreta alguns aspectes que no estan escrits en articles especialitzats, com que l'antic arxiu dels preveres damunt de la porta de Sant Martí estava tapiat, és a dir, era una autèntica habitació tancada amb la seva corresponent caixa forta; que a la capella absidial del Sant Crist de la Sang s'hi va col·locar, després de la guerra, l'actual imatge del Crucificat, tallada en xiprer l'any 1940 i donada per un particular; que l'actual retaule i imatge de sant Ramon eren un oratori privat del qual en va fer donació el seu propietari el 1943, o que els vitralls col·locats el 1883, que representen Sant Pere Claver i Sant Ramon Nonat, estan a Santa Maria perquè són els patrons del bisbat de Solsona. Al número 912, acaba la descripció parlant del campanar, donant nota que les actuals campanes van ser salvades l'any 1936 per l'alcalde «*roig*» que les va protegir. És interessant l'aclariment de la funció que li corresponia a la petita torre que hi ha al costat est del campanar, que segons diu tenia el nom de *Comunidor*, i era el lloc des d'on es feien els exorcismes dels temporals i es duïen a terme les benediccions del terme de Cervera.

³⁴ F. D'A. FERRER I VIVES, *Heràldica catalana*, Vol. 3, Barna, 1998. Dóna en 5131 la veu Sabater, de Cervera, *d'or dues sabates d'atzur, una sobre l'altra* i en 1203 la veu Cardona *de gules, un card arrencat, d'or o també de gules, tres cards arrencats, d'or*.

Segarra actualitat és la revista cerverina mensual que substitueix l'anterior des de l'any 1997. Encara que continua sent una publicació de caire local, s'estructura de manera diferent a la precedent, i dedica en cada número un dossier monogràfic a diferents temes. El número 46 (2000), es va assignar a *L'església de Santa Maria*. Ajustant-se al caire divulgatiu de la revista, M. Turull parla dels orígens, recolzant-se en les més antigues bibliografies; P. Beseran mostra el seu convenciment que la porta de Sant Martí és sobreposada a l'actual temple i no el primitiu accés a l'església³⁵; P. Verdés aporta dades documentals sobre els diferents contractes d'obra durant els segles XV i XVI, però apunta, equivocadament, que la seva planta primitiva fóra de creu grega; Rosa Alcoy elabora un esbós dels primitius vitralls contractats al primer quart del segle XV, indicant, però, que s'ha d'esperar la publicació de *Corpus Vitrearum Medii Aevi*, per poder-ne tenir un estudi més complert; F. X. Rivera parla d'alguns dels llinatges que es poden trobar a les pedres de Santa Maria, proporcionant nous noms als ja tradicionals, i J. M. Llobet dona notícia de l'edificació de la capella del Santíssim Misteri i de la dels Dolors, així com de «l'allargament del temple», sense especificar, però, perquè es va dur a terme aquesta última modificació.

Al número 70 (2002), un dossier que portava per títol *Les campanes i el campanar de Santa Maria*, recollia diversos articles que s'havien escrit en diferents moments sobre aquest tema. En primer lloc Josep M. Boldú, Ramon Subias, Antonio Xuclà, Jordi Balcells, Josep M. Ollé i Mn. Lluís Solsona, amb la col·laboració de Ramon Bernaus, Miquel Puig i Joan Naboia, l'any 1986, van documentar les campanes a partir d'una fitxa en la qual es demana l'anàlisi de l'estat de conservació, la situació, la finalitat, la nota musical, les mides i les inscripcions, així com el nom, si es coneixia, qui era el mestre fonedor i, a vegades, l'actual ús si aquest havia variat. En un escrit de Xavier Porredon (1962) s'analitzen els tocs de les campanes; Antoni Xuclà especifica quins són els tocs actuals, i Josep M. Razquin transcriu un document de 1472 sobre un inventari de les campanes (1983). Clou el dossier la bibliografia que hi havia escrita sobre el tema.

Al dossier sobre *Les capelles de la Parròquia* (número 61, 2001), coordinat per mi mateixa, recolzant-me sobre la descripció de Fausto Dalmases i les

³⁵ Posteriorment, en l'última restauració de l'any 2002, s'ha comprovat que realment aquesta portalada va ser sobreposada. *Informe tècnic de l'arquitecte Ramon Padullés i Rosell*.

fotografies de l'àlbum que resta a l'Arxiu Comarcal de Cervera, localitzo cadascuna d'elles i faig una breu descripció de com era l'obra plàstica que s'hi exposava abans de la Guerra Civil. Utilitzo el testimoni de Frederic Gómez sobre les destrosses d'aquests anys bèl·lics a la Parròquia i, finalment, Joan Salat relata el procés de restauració i de construcció dels nous altars a partir de l'any 1940.

Ramon M. Xuclà és l'autor de tres dossiers referits al Santíssim Misteri; al primer (número 63, 2002) fa una relació dels dos robatoris de la relíquia, aportant informació de diverses fonts, amb la inclusió d'unes fotografies molt interessants relacionades amb els fets. Al segon (número 75, 2003) investiga especialment la família de mossèn Jaume Albesa i la seva connexió amb l'ermita de Sant Armengol de Cervera, així com l'enumeració de les diverses relíquies i reliquiariis que havia tingut el temple i les diverses manifestacions de devoció religiosa vers el *Lignum Crucis*. Pel que fa a la localització de l'altar de les relíquies (que ell anomena com de Sant Bonaventura), confon l'actual cor que envolta l'altar major amb l'antic, que estava situat a la nau central i, per tant, el dit altar estava als peus de l'església, tal com ho descriu Josep M. Llobet (2000-2001).

Altres articles

- El 1967, Mn. Eduard Junyent, amb motiu del 80è aniversari d'Agustí Duran i Sanpere, publica *Visites pastorals a Cervera* en el número extraordinari dels *Quaderns d'Arqueologia del Museu d'Història de la Ciutat* (Barcelona). Dóna una transcripció de cadascuna de les visites pastorals efectuades fins al 1447. És interessant perquè encara que no indica les imatges o els retaules de les diverses capelles, relata l'estat en què es troben els diferents accessoris per al culte dels diversos altars i, per tant, es pot deduir el seu ús i funció.
- L'any 1976, Immaculada Biosca i Carbonell publica *La iglesia parroquial de Santa María de Cervera. Síntesis de «Bosquejo histórico de la Iglesia Parroquial de Santa María»*, de Fernando Razquin Fabregat, que no aporta cap novetat respecte a l'escrit al qual fa referència.
- El petit llibre de Maria Jover Santiñà, *L'obra de Jaume Padró i Cots, escultor a Cervera i Manresa* (Cervera 1986), situa les tasques realitzades per l'escultor a Santa Maria, comparant-les amb altres obres seves.

- A *Lligall*, nota número 15 (Barcelona 1999), Montse Martínez Hernández publica l'article *L'organització i producció documental de la Comunitat de preveres i Confraria de Sant Nicolau de Cervera*, en el qual diu que el 1406 se signa una concòrdia amb el bisbe de Vic i l'abat de Ripoll, per la qual s'unia la rectoria, la sagristia i nou beneficis, indicant que arriba un moment en què són admesos a la confraria de Sant Nicolau els laics, incloent-hi les dones (pàg. 289), i prova que l'església actuava com a una entitat financera i rendista, i que funcionava com a una particular caixa d'estalvis.
- El 1990 i 1991 es va traslladar a Cervera un equip d'alumnes d'arquitectura de la Universitat Politècnica de Catalunya, que duien a terme un ambiciós treball que consistia en l'anàlisi d'alguns monuments cabals del patrimoni català i del seu entorn, amb les conseqüents propostes d'intervenció que ells creien adients i a les quals devem unes correctes planimetries de Santa Maria que ajuden a l'estudi de l'obra.
- A les *Actes del 3r. col·loqui d'història de l'art meridional en l'edat mitja*, realitzat a Narbona el 1992, Francesca Español i Bertran presenta *Antécédents de Pere Vallebrera, maitre d'obre de la cathédrale de Perpignan*.
- Són també molt interessants els petits dossiers dels treballs arqueològics que s'han dut a terme tant per instal·lar l'actual sistema de calefacció del temple com pel motiu de la nova pavimentació. Durant els anys 1990-1992 es va treballar al costat sud de la girola, per tal de posar la infraestructura de la calefacció, i Joan B. López i Melcion realitza la prospecció arqueològica, trobant alguns murs de cimentació de l'actual temple i una arrencada de volta (tallada) a sota la sagristia, que pertanyia a un edifici anterior, però que l'arqueòleg no s'atreveix a adjudicar-la a un possible temple romànic, per falta d'un estudi més profund de l'àrea; constata també la minsa fondària dels ciments de l'església. Tant en aquesta intervenció com en la posterior dels arqueòlegs del Centre d'Estudis Lacetans, Ramon Cardona i Lluís Pujol, que publiquen a *Urtx* (1999) *Resultat de la intervenció arqueològica a la nau central de Cervera. Una cripta en espera*, allò que es troba són osseres comunitàries, la majoria excavades a la roca a molt poca profunditat i amb els ossos remenats³⁶. En aquesta última intervenció,

³⁶ Urtx és una miscel·lània editada a Tàrraga conjuntament pel museu i l'arxiu comarcals d'aquesta ciutat. L'article es publica al núm. 12, (Tàrraga 1999).

realitzada el 1998 amb motiu de la pavimentació de la nau central del temple, els arqueòlegs mencionen detalls interessants sobre el recolzament dels pilars i la troballa de tres graons que podrien ser un antic accés a la cripta, indicant que les osseres de la nau central havien estat buidades a consciència, perquè no hi apareixia cap fragment d'os, però també afirmen que les restes analitzades per Joan B. López corresponen al temple que va precedir l'actual construcció.

- M. Esther Balasch i Pijoan afirma que Cervera és lloc de pas per als artistes de la Corona d'Aragó, especialment els de Lleida i Barcelona, en el breu article *Bertran de la Borda i la seva relació amb la vila de Cervera. Un itinerari desconegut del mestre d'obra de la Seu de Lleida*, recollit a *Lombart: Estudis d'art medieval*, volum VIII, Barcelona, 1995. A l'article editat en el *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara*, (Solsona, 1993), sobre el retaule de l'Arcàngel Sant Miquel de Cervera, dedueix que pot ser datat després de la pesta de 1489-1491, i d'un autor relacionat amb Pere García de Benabarre, sense deixar de remarcar la gran influència de l'escola valenciana. Torna a incidir en el tema a *Noves dades i aportacions a l'estudi del retaules de Sant Miquel i l'Àngel Custodi de Cervera*, al número 7 de la revista *Urtx* (1995).
- Un espai a part el representen els gràfics de l'arquitecte Ramon Padullés i Rosell,³⁷ que ha dut a terme la restauració de Santa Maria i que confirma la tesi de Pere Beseran sobre la situació de la porta de Sant Martí; però a partir d'ells també es pot pressuposar la possibilitat que des d'un principi estigués marcat amb obra el perímetre del temple. Les obres de restauració han possibilitat la troballa de l'antic portal de les Núvies, damunt l'actual estructura del segle XVIII, o la de l'antic pavimentat de rajoles i l'ossera de la confraria de Sant Josep (dels fusters), davant de l'actual capella de la Immaculada.
- L'any 2001, a propòsit de la inauguració del museu Duran i Sanpere, es va editar un catàleg de la seva primera exposició *Cervera. Tresors secrets... La formació d'un museu*, que conté diferents articles sobre les peces d'art religiós que s'hi exposaven, la majoria de les quals procedeixen de Santa

³⁷ Veure els annexos III i IV de l'article sobre "L'enderrocament de la porta principal de Santa Maria", en la mateixa miscel·lània.

Maria, com *Predel·la del retaule de Sant Martí*, o el dedicat a un dels apòstols, comentats per Pere Beseran; el del *retaule de l'Àngel Custodi* de Rosa Alcoy i la *taula del pa beneït* i la pintura de *sant Cosme i sant Damià* de Joaquim Garriga. Són comentaris artístics situats en l'entorn històric corresponent, però destacant l'esforç comparatiu d'Alcoy en el seu intent de poder adjudicar una autoria concreta a l'obra, o el de Beseran en l'anàlisi dels detalls per trobar la factura de Jordi de Déu, així com l'estudi estilístic de Garriga. L'orfebreria és estudiada per Núria Dalmasas, i encara que les peces són de procedència desconeguda, algunes d'elles podrien ser originàries de Santa Maria, en especial la creu reliquiari pel *Lignum Crucis*.

- La *Col·lecció de goigs de l'església parroquial de Santa Maria de Cervera*, editat pel Centre Municipal de Cultura de Cervera, el 2002, a més de ser un recull interessant dels goigs, la carpeta que els conté presenta un magnífic plànol del temple, amb la localització de totes les capelles i les diverses advocacions que han rebut al llarg dels anys.
- Al número 16 de la revista *Urtx* (2002), Josep M. Miró Rosinach, a l'article *Cupuliformes, regatons i receptacles d'ofrenes*, parla de la pervivència d'alguns relleus, com els podiformes. Ell menciona l'església de Pelagalls, però tot allò que diu d'ells es pot aplicar al baix relleu en forma de planta de peu que tenim a la primera columna de la nau al costat de la capella de Sant Andreu, a Santa Maria de Cervera.

En aquest recull bibliogràfic hi falten indubtablement moltes obres, algunes les he deixades de banda perquè només anomenen el temple quan fan una relació d'edificis arquitectònics d'estil gòtic a Catalunya, com fóra el cas del Pare Francesc Naval (1850); altres les desconec perquè probablement formen part d'articles inclosos en diferents miscel·lànies i, en conjunt, hi ha un desequilibri a favor dels autors vinculats a Cervera, primer perquè la seva obra m'és més coneguda, i en segon lloc, perquè el lligam sentimental que tenen amb aquest edifici dóna com a resultat que aportin informació que passa sovint de llarg als ulls dels altres investigadors que solament treballen sobre documentació i, a vegades, coneixen el temple molt per damunt.